

Received / Makale Geliş Tarihi 06.01.2024
Published / Yayınlanma Tarihi 29.02.2024
Volume (Issue) Cilt (Sayı) 8 (39)
pp / ss 293-301

Research Article / Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.10760581
Mail: editor@pejoss.com

Dr. Mehmet Şafı Bilik

<https://orcid.org/0000-0003-2930-7105>
Yenişehir İlçe Müftülüğü, Diyarbakır / TÜRKİYE

Su ve Hayatın Dindeki ve Medeniyetlerdeki Yeri ve Önemi

The Place and Importance of Water and Life in Religion and Civilizations

ÖZET

İnsanlık var olduğu günden beri doğaya ait birçok unsura çeşitli anlamlar yüklemiş bazılarını ise kutsallaştırmıştır. Ağaçlar, dağlar, gök cisimleri ve su bunlardan bir kaçıdır. Suyun bunlar için de çok daha özel bir anlamı vardır. İnsanlar suya temizlik, arınma, günahlardan kurtulma, şifa bulma aracı, bereket, yeniden doğuş ve hayat kaynağı olarak görmüşlerdir. Bunun yanında suyun cezalandırma ve yok etme boyutuna da inanmışlardır. İnsanlar, kuracakları medeniyetlerin yerlerini özellikle suyun bulunduğu çevrelere yapmaya özen göstermişlerdir. Birçok din ve inançta suya dair ritüeller ve ayinlerde geliştirilmiştir. Vaftiz, nehirlerde yıkanma, yemeklerden önce elleri yıkamak, ölen insanların küllerini suya savurmak ve ibadetlerden önce suya dokunmak bunlardan bir kaçıdır. Kimi uygarlıklarda su, çoğu zaman ilahlaştırılmış ve tapılan bir sembol olmuştur. Türk medeniyetlerinde her ne kadar su ilahlaştırılmamışsa da kutsal kabul edilmiş ve büyük bir önem atfedilmiştir. Su ve hayat birbirini tamamlayan iki kavram olarak insanların hayatında yerini almıştır. Bu çalışmada kutsal dinler ve diğer inanç sistemlerinde su ve hayatın insan yaşamındaki yeri, medeniyetlerin kuruluşu ve uygarlıkların devamında su ve hayatın önemi araştırılmış, geçmişten günümüze medeniyetlerin ve dini inançların su ve hayata bakışı irdelenerek okuyuculara açıklanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su, Hayat, Din, Medeniyet

ABSTRACT

Since its existence, humanity has attributed various meanings to many elements of nature and has sanctified some of them. Trees, mountains, celestial bodies and water are a few of them. Water has a much more special meaning for them, too. People have seen water as a means of cleansing, purification, getting rid of sins, healing, fertility, rebirth and a source of life. In addition, they also believed in the punishment and destruction aspect of water. People took particular care to locate the civilizations they would establish in environments where there was water. Water-related rituals and ceremonies have been developed in many religions and beliefs. Baptism, bathing in rivers, washing hands before meals, scattering the ashes of dead people into water, and touching water before worship are some of these. In some civilizations, water has often been deified and worshiped as a symbol. Although water is not deified in Turkish civilizations, it is considered sacred and given great importance. Water and life have taken their place in people's lives as two concepts that complement each other. In this study, the place of water and life in human life in sacred religions and other belief systems, the establishment of civilizations and the importance of water and life in the continuation of civilizations have been researched, and it is aimed to explain to the readers by examining the view of water and life of civilizations and religious beliefs from past to present.

Keywords: Water, Life, Religion, Civilization

1. GİRİŞ

Hayatın var olmasında ve canlıların temel yapı taşlarında büyük bir öneme sahip olan en etken madde sudur. Su, canlı cansız tüm varlıklar için önemlidir. Suyun ne kadar önemli olduğuna en büyük delil Kur'an-ı Kerim de tüm canlıların sudan yaratıldığına çektiği dikkattir. İnsanlığın varoluşundan bu yana su, hayatın kaynağı olarak büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu önem sadece hayatla kalmamış aynı zamanda insanlığın tarihsel gelişimi, din ve inançlarda da farklı farklı ritüellerde, farklı biçimlerde kullanılmıştır. Su, yaşamın ana kaynağıdır ve suyun olmadığı bir yerde hayattan söz etmek mümkün değildir. Hayatın kaynağı olarak su, tüm inanışlarda da kutsallığını korumuş, medeniyetler suyun olduğu bölgelerde kurulmuşlardır. Unesco Dünya Miras Listesi'ne giren ve insanlığın başlangıcı olarak kabul gören Urfa Göbeklitepe'deki M.Ö. 10000'li yıllara ait kalıntılarda insanoğlunun su sarnıçları yaptıkları ve medeniyeti suyun bulunduğu bir yere inşa etmeye çalıştıkları görülmektedir. Medeniyetlerin kuruluşu, ülkelerin inşası ve insanlığın devamı için olmazsa olmaz bir değere sahip olan suyun, kutsallığına olan inancın büyüklüğü daha sonra kurulan medeniyetlerde de görülmektedir. Roma ve Bizans devletlerinin inşa

ettikleri avluların içinde, tapınakların yakınlarında, hep havuzları tasarlandığı gözlemlenmiştir. İslamiyet’le birlikte inşa edilen fiziksel yapılarında içeriğinde yine suya dair birçok örneğe rastlamak mümkündür. İnanç olarak su, insana yaratıldığı özü ve dünyada varoluşunu hatırlatan ilahi bir simge anlam taşımamasından dolayı birçok mimari yapıda yönlendirici bir unsur olarak kullanılmıştır. Budizm, Hinduizm inançlar ile semavi dinlerin tümünde suyun kutsallığı ve önemi dile getirilmiş, Sümer, Eski Mısır, Eski Yunan ve Hint uygarlıkları gibi birçok medeniyette mitolojik hikâyelerin ana unsuru olarak rol oynamıştır. Hatta insanlık birçok yerde suyu ilahlaştırmış ve tanrı olarak görmüşlerdir. İslamiyet de hayatın başlangıcı olarak gördüğü suya farklı bir anlam yüklemiştir. Çünkü temizliğin ilk şartı olarak suyu görmüş, ibadete başlangıç aracı olarak suyu kullanmıştır. Temizliğin temel şartı olarak su kabul edilmiş ve Kur’an da birçok ayette suyun önemine atıflarda bulunulmuştur. Bu araştırmada din ve medeniyetlerin oluşum süreçlerinde suyun önemi, insanlık tarihinin oluşumuna katkıları ve din açısından sahip olduğu önem açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Su

Allah, canlıdan önce suyu yaratmıştır. Çünkü ilk inşa olan Hz. Adem su ve toprak karışımı olan balçıktan yaratılmıştır. Bu da suyun canlılardan önce yaratıldığına en büyük delildir. Allah insan bedeninin yüzde yetmişini sudan yaratmış ve neslin devamını da suyla sağlamıştır. Suyun olmadığı hiçbir ortamda hayat belirtisi görmekten söz edilemez. İnsanın en temel yapı taşı olan su, insanlığın var olduğu günden beri hep en kadim dostu olarak yana başında bulunmuştur. İnsanlar hiçbir şey olmadan yaşamlarını sürdürebilirken, susuz yaşam mümkün değildir. Kimyasal yapı olarak su, hidrojen ve oksijen atomlarının bir araya gelmesiyle oluşan üç farklı formatta; katı, sıvı ve gaz halinde bulunabilen karışımdır. Canlılık suyla başlar, suyla devam eder ve nesiller su sayesinde devamlılıklarını korurlar. İçinde hayat barındırma özelliğinden dolayı su, canlılığın her döneminde insan için hep önemli olmuş ve kutsiyetliğini korumuştur. Kur’ânı Kerim’de ayetlerin birçoğunda suyun önemine vurgular yapılmış ve yaratılan tüm canlıların sudan yaratıldığı hakkında bilgiler verilmiştir. Tüm canlıların sudan yaratıldığına dair Kur’ânı Kerim’de “*İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik halde iken bizim, onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?*” “*İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O’dur. Rabbin üstün kudret sahibidir*” ayeti çok dikkat çekicidir. Bu ayetten ve daha birçok ayette canlıların sudan yaratıldığı ve suyun önemi hakkında bilgilendirme yapılmıştır.

1.2. Hayat

Suya bu kadar anlam yüklenmesini sağlayan tabii ki hayatın kendisidir. Hayat kelimesi, kelime anlamı olarak Arapça da yaşam, canlılık ve dirilik olarak tanımlanmaktadır. Hayat kelimesine baktığımızda Kur’ân-ı Kerim’de 190 farklı yerde geçmektedir. Hayat kelimesinin sözlükte birçok anlamı vardır. Bu anlamların başında dirlik, menfaat ve hayır anlamları gelmektedir. Hayat kökünden sıfat olan hayy ise diri, canlı ve zinde gibi manalara sahiptir. Hayat, tüm canlılar için ortak bir özelliktir. Hayata dair yapılmış çok sayıda tanım vardır. Bunların başında; doğumdan ölüme kadar geçen zaman, canlıların gelişip, büyümesini sağlayan organların işleyiş süreci veya canlıların özümleme, büyüme ve ölüm olayları arasında yaşanan olaylar silsilesi olarak tanımlamak mümkündür.

1.3. Medeniyetlerin Oluşumu ve Bu Oluşumlarda Su ile Hayatın Rolü

İnsan sosyal bire varlıktır ve içinde yaşadığı dünyayı anlamaya, ona adapte olmaya çalışır. İnsanlar, yaşamı anlamaya ve anlamlandırma uğraşı içinde karşılaştıkları tüm olayları bir inanç sistemine dayandırarak, sorularına cevaplar aramışlardır. Araştırmacılar özellikle de felsefeciler insanoğlunun kendini bulma arayışı içinde sorularına cevaplar vermek için çeşitli yaklaşımlar yoluyla ortaya bir takım mitler atmışlardır. Bu mitlerin başında da su gelmektedir. Su, mitolojinin ve sembolizmin en fazla yer verdiği mitler arasında yer almaktadır. Suya dair mitolojilerden en önemlilerin Greklere ait mitolojidir. Greklerdeki bu mitoloji önemli kılan unsur ise, Greklerin çoğu zaman akarsuları ve denizleri ilahlaştırması ya da ilah olarak görmesi gelmektedir.

Suyun hayat kaynağı olması, insanların yerleşkelerini bu kaynakların etrafına kurmalarının neden olmuştur. Canlılar açısından suyun bu önemi büyük medeniyetlerin akarsu, göl ve deniz gibi yerlerine kurulmasında en büyük etkidir. Ülkelerin ve medeniyetlerin doğuş yeri olarak kabul edilen Yakındoğu’da su birer temizlik aracı ve maneviyat sembolü olarak görülmüştür. Bu medeniyetlerin başında gelen Babil’deki “Enki Kültü”nde suya büyük bir önem atfedilmiştir. Özellikle Eski Mısır’da, dünyaya yeni gelen çocukların temizlenmesi için vaftiz edilmesi ve bunun için de su kullanılması suyun ne kadar değerli olduğunun göstergesidir. Yine Oziris Efsanesi’nden yapılan alıntılarda insanların günahlarından arınması ve ölümlerine üzerine Nil Nehri’nin suyunun dökülmesi suyun maneviyatına işaretir. Yine Eski Yunan’da

insanların elbiseleri ile suya girmeleri, girildikten sonra ıslak elbiselerini çıkarmaları günahların su ile temizlendiği inancı oldukça yaygın yapılmıştır. Ayrıca suyun kutsallığına olan inançtan dolayı suyu, Tanrıya yakın olma aracı olarak görmüşleridir.

Eski medeniyetlerde sadece bir temizlik aracı olarak değil aynı zamanda saflığın, bilgeliğin bilginin ve sadeliğin birer sembolü olarak görülmüş, Osmanlı gibi 600 yıl ve 6 kıtada hüküm sürmüş bir imparatorlukta suya büyük bir anlam yüklenmiş, yapılan havuzlar, fiskiyeler, sebiller, kuyular, sarnıçlar, hamamlar ve su kanalları ülkenin mimari yapısında ve estetiğinde büyük rol oynamıştır. Suya yüklenen bu anlamlar ile medeniyetler neredeyse suya, suyun olduğu alana ve yapısına göre inşa edilmişlerdir.

1.4. Semavi Kitaplarda Su ve Hayat

Suyun inanç üzerine etkilerine bakıldığında birçok inanç sisteminde ve mitolojide hayatın ve evrenin kaynağı olarak ifade edilmektedir. İlahi yaratılış mitlerinde de su yine hayatın oluşumunun temel kaynağı olarak görülmektedir. Dünya üzerinde var olan dinlerin büyük çoğunluğunda, hayatın başlangıcı olarak suyun oluşumunun rolü anlatılmaktadır. Mitolojik araştırmaların başvurduğu kaynakların önemlilerinden biri olan Sümer-Babil yaratılış destanı olan “Enuma Eliş” in girişi şu dizgelerden oluşmaktadır:

Yukarıda henüz gök daha adlandırılmamışken

Aşağıda henüz yerin bir adı yokken

Onların ezeli yaşam kaynağı Apsu,

Mummu ve herkesin annesi Tiamat

Henüz sularını tek bir kaynaktan toplarken... (Heidel, 2000).

Yaratılış destanını anlatan Enuma Eliş’e göre, su zamanla birlikte yaratılmış, hayatın var olmasını sağlayan balçık tatlı ve tuzlu suyun karışımıyla oluşturulmuştur. Hinduizm’de Vedik gelenekte su, Apah olarak adlandırılmakta ve bu Apah evrenin kurucusu olarak nitelendirilmektedir. Grek mitolojisine bakıldığında suyu sembolize eden Oceanos bütün ilahi güçlerin babası olarak ifade edilmektedir. Mısır mitolojisine göre evren 3 katmanlı bir yapıdan oluşmuş, bu katmanların en önemlisi olarak gök görülmüş ve gök, yeryüzünün okyanusu olarak en başa konmuştur. Yeryüzünde buluna bulutlar, ay, güneş, gece ve gündüz bu gök içinde bulunan gemide seyahat eden nesnelere benzetilmiştir. “Yer ıssız ve boştu ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı ve tanrının ruhu suların üzerinde hareket ediyordu...ve tanrı dedi: Suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan ayırsın. Tanrı kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu ve tanrı kubbeye gök dedi” (Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 2001). Yine Kur’an-ı Kerim’de hayatın su ile başladığına dair birçok ayet bulunmaktadır. Örneğin, Enbiyâ suresinde “Biz her şeyi sudan yarattık” (Kur’an-ı Kerim). Nûr suresinde de yaratılışın su ile başladığını ifade eden birçok ayet bulunmaktadır.

Din, insanların yaşam şekillerini belirleyen, tavır, davranış ve düşünce tarzlarına yön veren bir inançlar sistemidir. Dinin emir ve buyruklarına riayet ettiğinde insanlar, uyumlu bir hayat sürdürerek, sorunlarla başa çıkma ve tatminkar olma yollarını öğrenirler. Din inancı sistemiyle birlikte insanlarda olumlu düşünme, değerlerine sahip çıkma, mutluluk yaşama ve her şeyden memnuniyet duyma bilinci gelişir.

Dinlerin gelişimine bakıldığında hayat ve su kavramlarına içerik olarak çok yer verdiklerini ve önemsediklerini görmekteyiz. Farklı tanımlar ya da şekillerde de olsa su, hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İlahi kitaplarda mucize ortaya koyan peygamberlerin, mucizeleri genellikle su ile ilgili olmuştur. Toplumların yok oluşları da yine su ile olduğuna dair birçok rivayete rastlanılmaktadır.

Su ve hayat birbirini etkileyen iki kavramdır. Birinin olmaması diğerini varlığını yokluğa götürecektir kadar ileri bir ilişkileri mevcuttur. Bütün dinlerde su hayatın devamı için kutsiyet kazanmıştır. İnsanların var olması ve yaşamlarını sürdürmesi için öncelikle oksijene, ardından da suya ihtiyaç duyulması suya olan önemin dini inançlarda artmasını sağlamıştır.

1.4.1. Yahudilik

Yahudilik, monoteist din ailesi grubunda yer alan İbrahim’i bir dindir. Yahudilik peygamber ile birlikte semavi kitabın gönderildiği en eski dinlerden biridir. Yahudilik, evrensel bir din olmasının yanında içinde milli unsurlarda taşıyan, insanların hayat tarzlarını belirleyen ve dini etnik bir kimliğe sahip bir inanç sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudilere ait olan Tevrat’ a bakıldığında, getirilen emir ve yasakların hayatın her alanına sirayet ettiği görülmektedir. Bu etki, giyilmesi gereken kıyafetlerden, yapılacak tarıma, insanlar arasındaki iletişim ve örgütlenmeden, hastalıklara müdahale şekline kadar geniş

bir alanı kapsadığı gözlemlenmektedir. Bu kadar geniş alanlarla ilgili emir ve buyruklar getiren bir din için tabii ki de su ve hayat da çok önemli bir yere sahiptir. Suyun, hayatın devamını sağlaması, yaşamın kaynağı olarak görülmesi ona bir takım sembolik anlamlar yüklenmesine neden olmuştur.

Eski Ahit'te su ile ilgili bölümlerde sudan, evrenin başlangıcı olarak söz edilir. Ayrıca suyun tufan ve yağmur olduğu anlatımlarına da yer verilir. Yine eski Ahit'te suyun iki temel üzerine vurgu yapılır: Hayatın gücü ve kaynağı olarak dile getirilir. Suyun temizleme, yıkama, insanları ve sürüleri yıkama ve çölleri verimli topraklara dönüştürme özellikleri üzerinde anlatılar yapılır. Ayrıca suyun bereketinin yanında cezalandırıcı özelliği de anlatılır. Suyun tufanlara, sellere ve sağanaklara dönüşme özelliğinden söz edilerek cezalandırıcı yapısına da dikkat çekilir. Yahudi inancında su, üç temel özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bunlar: Temizlenme, mükâfat ve cezadır.

Eski Ahit'te evrenin oluşumu, insanın yaratılışı tüm detayları ile anlatılmaktadır. Tekvin bölümünde yaratılışa dair şu cümleler kullanılmaktadır: “*Yer ıssız ve boştu ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı. Ve Allah'ın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu.(...) Ve Allah dedi: Suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan olsun. Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye gök dedi*” (Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 2001). Yahudi inancında su, yaratılışın kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca günahlardan arınmanın ve saflaştırmanın da kaynağı olarak kabul edilir. Yine Tekvin kısmında su ile ilgili diğer bir bölümde denizler ile toprakların oluşumunda suyun katkısı anlatılır. Bu bölümde şu sözlerle yeryüzünün oluşumunda suyun en temel faktörlerin başında geldiği dile getirilmektedir:

Ve Allah dedi: ‘Gök altındaki sular bir yere biriksin ve kuru toprak görünsün’ ve böyle oldu. Ve Allah kuru toprağa ‘Yer’ dedi; ve suların birikintisine ‘Denizler’ dedi; Ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve Allah dedi; ‘Yer ot, tohum veren sebze, ve yer üzerinde tohumu kendisinden olup cinslerine göre meyve veren ağaçlar hasıl etsin’ ve böyle oldu. Ve Allah dedi: ‘Sular canlı mahlukların sürüleri ile kaynaşsın ve yerin üstünde, gökler kubbesinin yüzünde kuşlar uçuşsunlar.’ Ve Allah büyük deniz canavarlarını ve suların kendilerine kaynaştığı cinslerine göre hareket eden her canlı mahluku ve cinsine göre her kanatlı kuşu yarattı; ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve Allah: ‘Semereli olun ve çoğalın ve denizlerde suları doldurun ve karada kuşlar çoğalsın.’ diyerek onları mübarek kıldı (Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 2001)..

İlk insan Hz. Adem'in yaratılış sürecinde eski Ahit'teki kaynaklarda suyun yaratılışta şekil vermede kullanıldığı aktarılmaktadır. Bununla ilgili olarak eski Ahit'te geçen yazında şunlar yazılmaktadır: Konu ile ilgili olarak şöyle geçmektedir:

Rab Tanrı yerin toprağından adam yaptı, onun burnuna hayat nefesini üfledi. Ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti. Ve yarattığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı, ve bahçenin ortasında hayat ağacını, ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı. Ve oradan bölündü, ve dört kol oldu (Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 2001).

İfade ile ilk insanın yaratılışında Allah'ın önce su ile yeri ıslattığı sonra da ıslanmış bu toprağa şekil verdiği ve bu yarattığı şekle ruh üfleyerek hayat verdiği anlatılmaktadır.

Yahudilikte dininde günahlardan temizlenmek, paklanmak, arınmak ve ibadet etmek su ile temizlenme şartı koşulmuştur. Ayrıca yemeklerden önce suya dokunmak onunla elleri temizlemek gibi ritüelleri de vardır. Bunun dışında ölmüş insan ve hayvana dokunmak, derilerde oluşan hastalıklardan uzak durmak ve cüzzamlı insanlara dokunmak kirlenme vesilesi sayılmış ve bunlardan sonra su ile arınması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Bu gibi durumlarda kirlenen insanların mikvede de (özel yapılmış havuz, akarsu, göl ya da nehir de) yıkanması ve temizlenmesi zorunlu kılınmıştır.

1.4.2. Hristiyanlık

Hristiyanlık inancına tabii insanların sayısı dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu kapsamaktadır. Hz. İsa üzerine kurulmuş olan bu inançta İncil adı verilen semavi bir kitapları vardır. Kur'ânı Kerim'de ve peygamberimizin birçok sünnetinde Hristiyanlıktan söz edilmektedir. Semavi kitaplarda anılan peygamberler, kendilerine gönderilen dinleri ve inanç sistemlerini halka anlatmak için çoğu zaman mucizelere başvurmuşlardır. Bu mucizelerin büyük çoğunluğu da yine su ile ilgilidir. Hristiyanlık inancı genelde ayinlere dayalı bir din olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk başlarda Yahudilere ait ayinleri örnek almışlarsa da zamanla kendilerine has ayin şekilleri geliştirmişlerdir. Bunlardan en önemlisi vaftizdir. Vaftiz; günahlardan arınma, temizlenme, dine inanma, kirlî geçmişinden kurtulma ve dini bir hayata

başlama için su ile yapılan bir ayin şeklidir. Suyun bu amaçla kullanılması, bu inanç suya verilen değer in bir göstergesidir. Hristiyan inancına girmek bu dine iman etmenin ilk şartı olarak vaftiz edilme kabul edilmiştir. Bu vaftiz ayini genellikle bebeklik döneminde yapılırken, Protestanlarda ise ergenlik çağına girmesiyle yapılmaktadır.

Hz. İsa'nın vaftiz edilmesi ayini Yeni Ahit'te şu şekilde ifade edilmiştir:

Bu sırada İsa, Yahya tarafından vaftiz edilmek üzere Celile'den Şeria Irmağı'na, Yahya'nın yanına geldi. Ne var ki Yahya, "Benim senin tarafından vaftiz edilmem gerekirken sen mi bana geliyorsun?" diyerek O'na engel olmak istedi. İsa ona şu karşılığı verdi: "Şimdilik buna razı ol! Çünkü doğru olan her şeyi bu şekilde yerine getirmemiz gerekir." O zaman Yahya O'nun dediğine razı oldu. İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhu'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü (Sezal, 2007).

Hristiyanlıkta vaftizin su ile yapılması ile birlikte kişinin maddi ve manevi olarak birçok yarar kazandığına inanılır. Aynı zamanda su ile vaftizin sonucunda kişinin Hristiyan dinine geçtiği ve bu dine ait tüm emir ve buyruklar kabul ettiği düşünülmektedir. Hristiyanlara göre içten gelen bir duyguyla yapılan vaftiz ile "teslis" inancı yerine getirilmiştir. Hristiyanlıkta, sembolik ve teolojik olarak su ile vaftizin yapılması ilk tanımlayan Pavlus olmuştur. Pavlus'a göre vaftiz sırasında suya dalmak, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine katılmakla aynıdır. Ona göre vaftiz ile birlikte suyun kullanılması günahların akıp gitmesine, Allah'a yakınlaşmasına ve Hz. İsa ile bütünleşmesine imkan vermektedir (Erdem, 1993).

Hristiyanlıkta suya birçok anlam yüklenmiştir. Su kutsal ruhun, inayetin, İncil'in ve manen canlı olan her şeyin sembolü olarak görülmektedir.

1.4.3. İslam'da Su ve Hayat

İslam dini iki temel üzerine kurulmuştur. Bunlar: Kur'an-ı Kerim ve sünneti seniyyedir. Bu iki temel yapıda da hem hayat hem de su üzerine söylenen bir çok ayet ve hadis mevcuttur. Kur'anı Kerim' de hayatın iki aşamasının olduğu, dünya ve ahiret hayatının birbirinin tamamlayıcıları olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu iki hayat için de insanların Allah'ın emir ve buyruklarını yerine getirmeleri gerektiği dile getirilmektedir. Kur'anı Kerim'de geçen ayetlerde Allah şöyle emretmektedir: "*Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez*". Buna benzer birçok öğreti Peygamber Efendimizin (sas) hadislerinde de görülmüş ve iki dünyadaki hayatında önemli olduğu ifade edilmiştir. Ahiret hayatı için dünyada çalışılması gerektiği, Dünyanın ahiret tarlası olduğu, ahiret hayatının kazanmanın yolunun dünyada doğru ve dini buyruklara bağlı kalarak yaşamak gerektiği dile getirilmiştir. Bunun için de hem dünya hem de ahiret hayatının terk edilmemesi ve bunlar için çalışılması gerektiği emri Allah tarafından verilmiştir. Kur'an-ı Kerim' de hayat ile birlikte suya da çok büyük bir anlam yüklendiğini görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim' de suyun Allah tarafından ilk yaratılanlardan biri olduğu söylenir. Buna delil olarak Kur'an-ı Kerim' deki şu ayete bakmak yeterlidir:

İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" yine başka bir ayette: "Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır. Allah dilediğini yaratıyor, Allah her şeye kâdirdir (Kur'an-ı Kerim, Nûr, 24/45).

Kur'anı Kerim' in daha birçok ayetinde su ile ilgili ifadeler bulmak mümkündür. İslam dini suya çok büyük bir önem vermiştir. Suyu, insanın oluşumu ve hayatın devamı için gerekli olduğu vurgusu sürekli yapılmıştır. Yine temizlik ve ibadetler için suyun kullanılması gerektiği ifade edilmiş ve pisliklerden arınmanın yolu olarak suyun kullanımı teşvik edilmiştir. İslam medeniyetlerinin kurulduğu her yerde suya dair çok sayıda yapıt ortaya konmuştur. Hamamlar, sebiller, çeşmeler, su kanalları ve abdesthaneler bunların en güzel örnekleridir.

1.4.4. Diğer İnançlarda Su ve Hayat

Hinduizm, kendisine inanılan dinlerin içinde nüfusu en kalabalık olan üçüncü inançtır. Özellikle Hindistan'da yaşayan halkın inandığı Hinduizm'e birçok Asya ülkesinde yaşayan insanlarda inanılmaktadır (Demirci, 1998). Hinduizm, Samsara ve Karma inancına sahip bir inanç sistemidir. Bu inançta tenasühe inanılmasının asıl nedeni, ruhu kurtaracak gerçek bilginin yaşanılan hayat süresince cüzlerin tek tek tecrübe edilmesi gerektiğidir (Yitik, 2007). Hinduizm de kast sistemi bir inanç şekli olarak da kabul

edilmektedir. Kast sisteminde halk farklı sınıf kategorilerine ayrılmış ve bu sınıflar arasında geçişlere olanak verilmemiştir. Sınıflar arasında geçiş olabilmesi için inanç sisteminin emirlere karşı görevleri eksiksiz yerine getirilmesi gerekir. Ancak bu sınıfsal geçişler ancak ölüp, tekrardan dünyaya gelindiğinde olabilmektedir. Hinduizmde de suya büyük önem atfedilmektedir. Bu inanca sahip insanları temizlemek, arınmak ve günahlarından kurtulmak için Ganj Nehri'nde yıkanmaktadırlar. Yine ölen insanların yakıldıktan sonra küllerini Ganj nehrine savurmak gibi ritüelleri vardır. Bu ritüelde bulunan herkesin temizlenmek ve arınmak için en yakın akarsu veya nehirde yıkanması da zorunlu kılınmıştır.

Sâbiilerde tıpkı Hindular gibi suya dini açıdan büyük anlamlar yüklemişlerdir. Özellikle yerleşim yerlerini suyun kenarına yaparak, hayatlarının devamı için suya ihtiyaç duyduklarını dile getirmişlerdir. İnançlarına göre ibadetten önce su ile temizlik yapmaları zorunluluğu vardır. Yapmış oldukları mabetlerin ortasından sürekli akan havuzları vardır. Yine dini ritüellerinden biri abdeste benzerlik gösteren ayinlerinde mutlaka suyu kullanmışlardır. Doğum veya cinsi münasebet sonrası da nehirlerle üç kere dalarak temizlendikleri inancı hakimdir. Bu da suya ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Zira Sâbiilikte ibadet öncesi su ile temizlik yapılması gerekmektedir. Sâbiiler genellikle mabetlerini nehir kenarlarında yapmaya özen göstermişlerdir. Bundan dolayı mabedin ortasında devamlı akan bir havuz yapmışlardır. Doğum ve cenabet sonrası nehre üç kere dalarak gusle benzer temizlik yaparlar. Aynı şekilde dini ritüellerini gerçekleştirmek için abdeste benzer şekilde su ile temizliği yerine getirirler (Çaycı & Akgül, 2012).

1.5. Su Kaynaklarının Kutsallaştırılması

İnsanlar yarattıkları günden bu yana suya ve su kaynaklarına anlamlar yükleyip onu kutsallaştırmışlardır. Bundan dolayıdır ki tüm medeniyetlerin ülkelerini su kaynaklarının yanına inşa etmişlerdir. İnsanlara göre hayatın devamı ve verimlilik için su olmazsa olmazdır. İnsanlar tarafından kutsallaştırılan suyun birçok özelliği vardır. Bunlar: Hayatın ve canlılığın devamı, günahlardan arındırma, ruh ve beden temizliği, hastalıkları iyileştirme ve insanların dileklerine karşılık vermedir. Suların bu özellikleri yanında suda yaşayan canlılarda insanlar için kutsal sayılmaktadır. İnsanlar için kutsal kabul edilen hayvanların başında yılanlar, balıklar ve ejderhalardır. Ejderha ve yılanlar Güneydoğu Asya ve Çin halkı için her zaman önem atfedilen canlılar olmuşlardır. Bu ülkelerde Ejderhalar suyun ruhunu simgeleyerek, hayatı besleyen hayvanlar olarak görülmüşlerdir.

Mısır'da Nil nehrinin kutsallığı kadar Ürdün nehri de İsa'nın vaftiz edildiği yer olmasından dolayı kutsal kabul edilmektedir. Kitâb-ı Mukaddes'te yazıldığı gibi özellikle Dicle, Fırat ve Nil nehirlerinin cennetten birer ırmak oldukları vurgusu bunları kutsal kabul edilmelerini sağlamıştır. Yine benzer şekilde Ganj Nehri de Hindular için kutsal bir nehir özelliğindedir. Hindistan halkı bu nehirde yıkanarak günahlardan arındıklarına inanmaktadırlar. Hindu hacılar her yıl bu nehrin yakınlarındaki yerleri ziyaret ederek hacılıklarını pekiştirirler. Hint halkı için Ganj nehri iki hayat arasında köprü görevi gören kutsal bir su olarak nitelendirilmektedir.

Mabetlerin, dini ziyaret alanlarının yanında bulunan suların cennetten akan sular olduğu inancından dolayı bu sular kutsal olarak kabul görmektedirler. Buna verilecek en güzel su örneği zezem suyudur. Zemzem suyu Müslümanlar için bir şifa kaynağı olarak görülmektedir. Zemzem, Hz. İbrahim' in eşi Hacer'in kendi oğlu İsmail için çölde girdiği su arayışını temsil etmektedir. Müslümanlar, hac ibadetine gittiklerinde Hz. Hacer'in oğlu İsmail için su arayışına istinaden Sefa ile Merve tepelerin arasında yedi kere gidip gelmek suretiyle bu olayı canlandırmaktadırlar. Yine Hac vazifelerini yerine getiren Müslümanlar, buradan getirdikleri zemzem suyunu ziyaretçilerine ikram ederek şifa bulmaları temennisinde bulunurlar.

Suya atfedilen kutsallık kimi zaman suyun ilahlaştırılması ve Mitolojide su tanrılarının doğuşunu tetiklemiştir. Su tanrılarının, bereketin, bolluğun ve kuraklığın önlenmesini engellediklerine inanılırdı. Yine bu tanrıların suyun gücünden faydalanarak kuraklıkları engelledikleri ya da tufanlarla insanları cezalandırdıklarına inandıkları için tanrılara kurbanlar takdim edilmiştir. Tanrıların suya hükmettikleri, doğa olaylarını kontrolleri altında tuttuklarına inanıldığından bu su tanrılarının kendi hayatlarını da kontrol ettiği inancının gelişmesine neden olmuştur. Hinduizm inancında suya hükmedenler genellikle tanrıçalardır. Mısır'da, Nil Nehri'ne hükmettiğine inanılan antropomorfik bir tanrı olan Hapi'ye inanılırken, Yunan mitolojisinde deniztanrısı olarak Poseidon'a inanılır. Poseidon, vefasız, mutsuz ve vahşi bir tanrı olarak tanınmaktadır.

2. YÖNTEM

Literatür taraması; “Bir konu hakkında yapılmış olan araştırmaları, yazılmış olan makale ve yüksek lisans tezlerinin incelenerek, değerlendirilmesi ve o konu hakkında bir sonucu varılmasıdır. Alanyazın taraması demek; belirlenen konu üzerine ortaya konuş tüm araştırmaların derlenmesidir (Corbin & Strauss, 2008). Bu çalışmada, su ve hayatın dindeki ve medeniyetlerdeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Çalışmada, suyun ve hayatın önemi, din ve inanç sistemlerindeki yeri, medeniyetler açısından sahip olduğu olgu ve kutsallığının kaynağına dair bilgi verilmesi hedeflenmektedir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada ‘olgu bilim’ deseni kullanılmıştır. Bir konuya dair ve daha öncesinde bildiğimiz bir olgunun detaylı ve dinlenmesine araştırmak için kullanılan nitel araştırma yöntemine “olgu bilim” deseni adı verilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Çalışmada, suyun ve hayatın önemi, din ve inanç sistemlerindeki yeri, medeniyetler açısından sahip olduğu olgu ve kutsallığının kaynağına dair çalışmaları olgu bilim yöntemiyle değerlendirilmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması

Çalışmada, su ve hayatın dindeki ve medeniyetlerdeki yeri ve önemi ile ilgili alanyazında bulunan çalışmalar ve araştırmalar incelenmiş, suyun ve hayatın önemi, din ve inanç sistemlerindeki yeri, medeniyetler açısından sahip olduğu olgu ve kutsallığının kaynağına dair bilgiler üzerinden genel bir değerlendirme yapılarak okuyuculara sunulmuştur.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Literatürde yayınlanmış olan araştırmalar üzerinde yapılan değerlendirmelere göre suyun ve hayatın önemi, din ve inanç sistemlerindeki yeri, medeniyetler açısından sahip olduğu olgu ve kutsallığının kaynağına dair bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Betimsel analiz, belirlenen konuya dair genel bir şablona bağlı kalınarak elde edilen verilerden hareketle bulgulardan bir çıkarım yapılması ve bu çıkarımlardan yola çıkılarak adım adım analiz yapılması yaklaşımıdır (Şimşek ve Yıldırım, 2011: 187).

3. BULGULAR

Su ve hayatın dindeki ve medeniyetlerdeki yeri ve önemi açısından önemine ait araştırma sonuçlarına ortaya çıkan bulgulara göre;

Kutsal Suyun İzinde, Suya Yüklenen Dini ve Sembolik Anlamlar adlı çalışmaya göre; canlıların hayatlarını sürdürmeleri için suyun bir gereklilik olduğu, hayat, şifa ve hikmet gibi özelliklere sahip olduğu, yeniden doğuşu simgelediği, arınma ve temizliğin temel yapısını temsil ettiği, medeniyetlerde suyun bereket ve verimliliğin ana unsuru olduğu, maddi ve manevi kirliliğin temizlenme aracı görevi gördüğü, dinlere göre önemine bakıldığında da ise Müslümanlar için temizliğin, arınmanın ve ibadetin temelini oluşturduğu, Hinduizm inancının Ganj Nehri ile özdeşleştiği ve Ganj Nehri’nin olmaması bu inancın da olmaması anlamına geldiği bu nedenle de suyun çok büyük kutsiyet içerdiği, Hristiyanlar’da özellikle su ile yapılan ayinlerin yani vaftizin dini bir ritüel olduğu ve bu ritüelin yerine gelmesi için su ile temas edilmesi vurgusunun yapıldığı, Sabiiler de ise tüm medeniyetlerini su kenarlarına konumlandıkları, suyun kendi kimliklerini ifade etmede kullandıkları, suyun onlarda dini bir gelenek haline geldiği sonuçlarına ulaşılmıştır (Kurt Fidan, 2021).

İnanç Temelinde Suyun Yaradılış Düşüncesi Ve Geleneksel Yapı Üzerindeki Etkisi adlı çalışmaya göre, evrenin yani kozmosun oluşumunda suyun en temel bileşen olduğu, kimi zaman bir anneyi kimi zaman da bir tanrıyı sembolize ettiği, evrenin sonsuzluğundan hareketle insanların kapıldıkları korku ve çaresizlikleri doğüstü güçler yardımıyla yenmeye çabaladıkları ve bu güçlerin başında suyun geldiği, tüm canlıların ilk oluşumu olarak kabul gören “Arkhe”yi oluşturan dört temel maddeden birinin su olduğu, mitolojik düşünce yapısından tek tanrılı inanışlara geçişte simgesel olarak anlam yüklenen mekanların olduğu, bu mekanların birer parçasının su olarak kabul gördüğü, bundan dolayı da suya kutsallık atfedildiği, suyun arınma, temizlenme ve günahlardan kurtulma fonksiyonlarının yanında tufan ve sel gibi cezalandırıcı bir boyutunun da olduğu, medeniyetlerde su, renk, hareket ve güzellik unsuru olarak tasvir edildiği, Allah’ın yaratma da temel unsur olarak kullandığı, denizlerin köpüğünden Afrodit’in doğuşunu simgeleyen tasarıma, ve daha nice güzelliklere ilham kaynağı olan suyun medeniyetler için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Esin, 2018).

İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları adlı makaleye göre, eski Türk uygarlıklarında inançların başında sonsuz su inancı olduğu, Türk medeniyetlerinin suyu güç ve kuvvetin sembolü olarak gördükleri, su ile bereketin ve verimliliğin geldiği, bunun yanında suyun koruyucu, kahredici ve cezalandırıcı gibi özelliklerinin de olduğu, Roma ve Yunan medeniyetlerinin aksine Türk medeniyetlerinin suyu ilahlaştırmadıkları ve tapmadıkları, Göktürkler'deki yer-su anlayış ve inancına bağlı olarak suyu bir vatan olarak sınımlanacak bir unsur olarak gördükleri, Türk toplumlarının kendilerine hayat veren toprağa, dağlara ve suya saygı gösterdikleri ve tüm bunların canlanmasına olanak sunan suya bir kutsiyet vermiş oldukları, Moğolların, Oğuzların, Sibiryalıların ve diğer Türk medeniyetlerinin suyu; korunması, arı bırakılması, kullanılması adına kutlu bir ruh makamı saydıkları ve bunları yerine getirirken çekinme ve sakınmayı kendilerine bir görev olarak aldıkları sonuçlarına ulaşılmıştır (Türkyılmaz, 2013).

Din ve İnançlarda Suyun Önemi ve Mimariye Yansımaları Elhamra Sarayı Örneği adlı araştırma sonuçlarına göre, suyun tüm din, inanç ve medeniyetlerde yaşamın kaynağı olarak görüldüğü, suya bir kutsiyetlik anlamının yüklendiği, hayatın kaynağı, arınmanın ve temizlenmenin sembolü olduğu, yaratıcı anlama çabası içine giren insanların kendi yaşam alanlarını suyun bulunduğu yerlerin çevresine yapmakta özen gösterdikleri, geçmişten günümüze varlıklarını sürdürmek isteyen uygarlık ve medeniyetlerin oluşumunda önemli roller oynadığı, bunun yanında değere biçilemeyen mimari yapıtların oluşumunda temel madde olarak kullanıldığı, ol birçok uygarlığın oluşumunda ve gelişiminde etkili olduğu. Suyun bulunduğu her alana hayat veren ve yeni yaşamların inşasında rol oynayan önemli bir elementi temsil ettiği, dünyanın var oluşundan bugüne doğa ile insan arasında bir köprü görevi gördüğü, inşa edilen mekanların iklimsel ve akustik ortamının oluşumunda araç olarak görev gördüğü sonuçlarına varılmıştır (Bilgiç ve Hosny, 2019).

4. SONUÇ

İnsanın dünyaya gelmesiyle başlayan medeniyetler sürecinde ve medeniyetler arası kültür oluşumunda su çok önemli bir yer tutar. Hayatın devamını sağlayan suyun bu özelliğinden dolayı insanlar suyun kenarlarına ve çevresine yerleşmiş ve medeniyetlerini buralarda inşa etmişlerdir. Suyun hayat kaynağı olması birçok efsaneye ve mite konu olmuş, birçok medeniyet için de kutsallık kazanmıştır. Dinler ve inanç sistemlerinde suyun temizleme, arınma, günahlardan kurtulma, tufan ve cezalandırma gibi özelliklerine inanılmış ve suyun Allah'ın yarattığı en temel element olduğu fikir benimsenmiştir. Su, birçok din de ritüeller ve ayinlerin en çok kullanıldığı sembolik bir madde olmuştur. Hristiyanlarda vaftiz edilme ve buna bağlı olarak arınma, yeniden doğma, günahlardan kurtulma ayini su ile yapılmıştır. Yahudilerde su, hayatın başlangıcı olarak kabul görmektedir. Dünyadaki yaşamın su ve toprakla başladığına inanılır ve suyun temizlik ve arınma özelliğinin yanında yaratan tarafından kutsadığı inancı hakimdir. Yine Yahudilikte su ile ilgili çok sayıda ritüel vardır. Yemeklerden önce ellerin yıkanması, ölmüş insan ve hayvanlara dokunduktan sonra yıkanma ve deri hastalıklarından kurtulma için su ile temas gibi ritüelleri mevcuttur. İslamiyet inancında temizlik her şeyin başıdır ve bunun su ile yapılması emredilmiştir. Tüm ibadetlerden önce su ile abdest alınması zorunlu kılınması, suya verilen önemin derecesini göstermektedir. İslamiyet'te su ile ilgili bir çok ayet ve hadiste de suyun önemine vurgu yapılmış ve hayat kaynağı olduğu söylenmiştir. Yine İslamiyet'te suya verilen değerden ötürü çok sayıda yapıt inşa edilmiştir. Hamamlar, sebiller, çeşmeler ve çok sayıda abdesthane inşa edilmiştir. Zemzem suyunun şifa kaynağı olduğuna duyulan inançtan dolayı, hacca giden insanlar dönüşte bu suyu ziyaretçilerine ikram etmektedirler.

Dinler ve inanç sistemleri kendilerine mensup bireylerin hayat tarzları ile ilgili birtakım emir ve yasaklar ortaya koymuş ve insanların bu emir ve yasaklara göre bir hayat sürmelerini istemişlerdir. Yahudilerde özellik olarak kapalı bir toplum özelliği benimsenmiş ve çok fazla göz önünde olmayan bir hayat tarzı yaşanılması istenmiştir. Hristiyanlık'a bakıldığında ise hayat tarzı olarak ruhbanlık sınıfı oluşturulmuş ve misyonerlik faaliyetleri yaşamlarının gereği olarak kabul görmüştür. Hinduizm'de yaşam tarzlarına göre halk sınıflara ayrılmış, kast adı verilen bir sistem kurulmuş ve bu sistemde sınıflar arası değişime olanak verilmemiştir. Kişi içine doğduğu sınıfta tüm yaşamını sürdürmek zorundadır.

Sonuç olarak bakıldığında, tüm inanç ve dinlerde su hayatın kaynağı olarak sembolize edilmiş, suyun kutsallığına inanılmış ve tüm medeniyet ve uygarlıkların suyun bulunduğu yerlere kurulması uygun görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Bilgiç, D. E. & Hosny E. A. (2019). Din ve İnançlarda Suyun Önemi ve Mimariye Yansıması Elhamra Sarayı Örneği. *TİDSAD Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 59-76, 2019
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage. *Organizational Research Methods*, 12(3), 614-617.
- Çaycı, A. & Akgül, M. (2012). *Mitoloji ve Din*. Ed. Remzi Duran, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım,.
- Demirci, K. (1998). *Hristiyanlık*. DİA, TDV. Yayınları.
- Erdem, M. (1993). Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34, sy. 1-4 (Haziran 1993): 133-54.
- Esin, O. (2018). İnanç Temelinde Suyun Yaradılış Düşüncesi Ve Geleneksel Yapı Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XI (58), 61-69.
- Heidel, A. (2000). *Enuma Eliş Babil Yaradılış Destanı* (çev. İsmet Birkan). Ayraç Yayınları.
- Kitabı Mukaddes Şirketi (2001) *Eski Ahit*.
- Kurt Fidan, M. (2001). Kutsal Suyun İzinde: Suya Yüklenen Dini ve Sembolik Anlamlar. *İlsam Akademi Hakemli Dergisi*, 1(1), 1-27.
- Sezal, Z. (2007). *Su Simgeciliği ve İlahi Dinlerde Arınma*. [Yüksek Lisans Tezi], KSU Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkyılmaz, A. (2013). İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları. *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4, 83-100.
- Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yitik, A.İ. (2007). *Hinduizm, Yaşayan Dünya Dinleri*. DİB. Yayınları.